

В. ПЕТРОВ: КАР'ЄРА УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО ВЧЕНОГО ТА ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ (1920-ті – 1941 рр.)

Віктора Платоновича Петрова (псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят, А. Семьонов та ін.; 1894–1969) можна вважати видатним представником гуманітарної думки ХХ ст. – літературознавець, філолог, фольклорист, етнограф, історик, археолог, філософ, а також талановитий письменник. Він був одним з найкращих українських інтелектуалів свого часу.

Майже все життя, починаючи з 1919 р., не рахуючи перерву 1942-1956 рр. (1942-1949 рр. – період розвідницької діяльності та 1950-1956 рр. – робота в московському Інституті історії матеріальної культури), В. Петров був пов'язаний із Академією наук України. Як учений він працював у різних академічних інституціях – Комісія з складання історичного словника української мови, Етнографічна комісія, Спілка інституцій матеріальної культури (з 1934 р. – Інститут історії матеріальної культури, 1938 р. реорганізований в Інститут археології). Утім, визнаний як науковець та письменник у 1920-30-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був благополучно і надовго «вилучений» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

В останні два десятиліття життя і творчість інтелектуала привертає все більше уваги дослідників, утім про В. Петрова як ученого написано не надто багато. В українському інтелектуальному співтоваристві він більше відомий як письменник¹.

Сьогодні В. Петров не є широковідомим у світі й Україні. Про нього не написано узагальнюючої монографії, не реконструйовано інтелектуальну біографію і, навіть, залишаються не вивченими її окремі сюжети. Також вкрито ореолом таємничості й стосунки ученого з владою та їх вплив на вертикальну та горизонтальну кар'єру академічного вченого. Таким чином, спробуємо, розгля-

нувши життя та наукову діяльність інтелектуала, реконструювати його відносини з радянською владою, зрозуміти їх характер та з'ясувати чи впливали вони на кар'єру науковця.

Народився майбутній інтелектуал 10 жовтня 1894 р. (за старим стилем) у Катеринославі (нині – м. Дніпропетровськ) у родині священика. Його дід Мефодій Наумович був дяком лікарняної Церкви Катеринославських богоугодних закладів. Батько – Платон Мефодійович, так само як і його батько, починав церковнослужителем, однак домігся більшого на цьому шляху. Спочатку Платон Петров вчився в Катеринославському духовному училищі, а потім закінчив місцеву духовну семінарію і противосектантську місіонерську школу. 1902 р. закінчив Київську духовну академію та став кандидатом богослов'я. Викладав закон Божий у Одеському казенному реальному училищі й Одеському комерційному училищі імені імператора Миколи I, Холмській духовній семінарії. Був настоятелем церков при цих навчальних закладах². З 1913 р. П. Петров був викладачем церковної історії в Київській духовній семінарії, а згодом став її ректором в сані архімандрита. У 1920 р. він був висвячений в єпископа Уманського. Подальша доля П. Петрова залишається до кінця нез'ясованою: за одними даними він помер в Умані 1921 р.³, за іншими – його ім'я згадується в списках православних єпископів, які служили на українських кафедрах і були репресовані⁴.

Оскільки за радянських часів для вдалої кар'єри та самореалізації у будь-якій сфері бажаним було пролетарське коріння, Віктор Петров, протягом життя був змушений приховувати своє соціальне походження. У 1920-1930-ті це могло привернути увагу відповідних органів і серйозно зашкодити не лише кар'єрі, а й життю. Таким чином, в різноманітних анкетах та автобіографіях він неодноразово вказував, що народився в сім'ї вчителя⁵.

У 1913 р. В. Петров закінчив Холмську чоловічу гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Тут на здібного студента звернув увагу професор історії та теорії літератури В. Перетц, який зібрав навколо свого семінару обдаровану українську молодь. З семінару професора В. Перетца вийшла блискуча плеяда літераторів і вчених. Так, серед його учнів були І. Огієнко, П. Филипович, М. Зеров, О. Білецький, М. Драй-Хмара, К. Копержинський, О. Дорошкевич, М. Гудзій,

Б. Якубський, В. Отроковський і багато інших – імена, що залишили в українській післяреволюційній літературі та науці помітний і глибокий слід⁶.

Крім того, відвідуючи семінари та лекції відомого українського фольклориста й літературознавця, професора кафедри російської мови та літератури (з 1922 р. академіка АН УСРР) А. Лободи, студент В. Петров захопився і вивченням українського фольклору⁷. Також його учителем став доцент, а в майбутньому ректор (1919-1920), Київського університету М. Грунський. Отже, під час навчання він працював під керівництвом А. Лободи та М. Грунського⁸. Результатом студентських наукових студій В. Петрова стала дипломна робота «Н. М. Языков, поэт пушкинской плеяды. Жизнь и творчество», за яку талановитий випускник був удостоєний срібної медалі і «залишений в університеті при кафедрі російської мови і літератури для підготовки до професури як професорський стипендіат»⁹.

Часто з'являвся В. Петров і на регулярних зборах у кабінеті професора Б. Якубського (літературознавець і літературний критик, один з основоположників соціологічного методу в українському літературознавстві, дослідник художньої форми в літературі) разом з М. Зеровим, П. Филиповичем, М. Драй-Хмарою, М. Рильським, П. Тичиною, В. Отроковським, О. Бургардтом, Ю. Нарбутом та ін¹⁰.

Студентські роки були для В. Петрова й часом знайомства з різноманітними явищами в мистецтві, прилучення до досягнень як українського, так і західного модернізму. Як й інші майбутні неокласики, він цікавився французьким та російським символізмом, в той же час цікавив його й досвід німецького експресіонізму. 1918 р. з'являються перші публікації молодого вченого. Так, у київському «Голосі життя» було надруковано його розвідки присвячені впливам Ф. Достоевського на творчість Д. Мережковського та поезії О. Блока. Значний інтерес до російської літератури також був притаманний і неокласикам – М. Зерову, П. Филиповичу, М. Рильському¹¹.

Неокласики, які черпали натхнення в скарбниці світової культури, стали органічним середовищем для В. Петрова. Молоді інтелектуали зважувалися на відкритий бунт, епатаж, розрив з традицією, проголошення гасел «чистого мистецтва», культивування

позбавленої суспільного змісту художньої форми, оспівування земних насолод. Вони відмежовувались від так званої пролетарської культури, прагнули наслідувати мистецтво минулих епох, у творчості віддавали перевагу історико-культурній та морально-психологічній проблематиці¹².

Отже, у роки навчання в університеті відбувалося становлення В. Петрова як вченого та літератора. Про нього можна сказати, що він, як і неокласики, належав до нового покоління української інтелігенції, до нового типу митця-дослідника, «поета-архівіста, музейного працівника, аналітика, складача словників, колекціонера документів»¹³.

Б. Крупницький, який познайомився з В. Петровим у Київському університеті, згадував: «В моїй уяві й по сьогодні залишилася постать тодішнього, київського В. Петрова: малий на зріст, але жвавий, рухливий, гострий на язик, з вічною усмішкою на устах, веселий, жартівливий. Виглядало так, ніби в безтурботнім студентським житті не могло бути якихсь трагічних конфліктів або подій»¹⁴. Такий собі «веселий скалозуб». Також Б. Крупницький відмітив і здатність В. Петрова впливати на людей, зацікавлювати їх своїми захопленнями¹⁵. Взагалі сучасники характеризують В. Петрова як дуже дотепну, доволі іронічну особистість, «майстра парадоксу», щедрого на точні й часто вбивчі оцінки та характеристики. Його, за постійну іронію та гострий язик, побоювалися і, навіть, недолюбливали¹⁶.

По закінченні університету В. Петров робить доволі вдалу наукову кар'єру та стрімко піднімається сходами службової драбини. У 1919-1920 рр. він працював секретарем Комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН) зі складання історичного словника. У 1923-1927 рр. – навчався в аспірантурі Київського інституту народної освіти. З 1921 р. працював науковим співробітником, а згодом став секретарем (1924-1927) і керівником (1927-1930) Етнографічної комісії ВУАН, редагував її різні видання (в 1925-1929 рр. разом з академіком А. Лободою був редактором «Етнографічного Вісника»).

В цей час інтелектуал також вдосконалює й свою професійну майстерність поєднуючи глибокі наукові дослідження в галузі етнографії, фольклористики та літературознавства з літературною творчістю. Знайомі відзначали, що він умів розподіляти час між абсолютно різними заняттями¹⁷.

У 1920-ті рр. остаточно зміцніли наукові зацікавлення В. Петрова в фольклористиці та етнографії. Так, він публікує низку своїх досліджень, рецензій, заміток. Деякі з них мали виключне значення для становлення і розвитку української науки. Серед рецензій вченого, які залишили помітний слід у науці, слід згадати такі, як «Нова генетична теорія походження заговорів (Н. Познанский, Заговоры, П., 1917)»¹⁸, «До студій над коротенькими піснями»¹⁹, «Морган. Дома и домашняя жизнь американских туземцев»²⁰, «Академік Ф. М. Колесса і його книга «Українська усна словесність»»²¹ та ін. Низку цікавих думок і вдалих спостережень висловив учений і в рецензії на роботу ленінградських дослідників присвяченої тунгуському фольклору²².

Для української науки важливе значення мали такі статті В. Петрова як «Місце фольклору в краєзнавстві»²³, «Старий і новий побут на селі. З етнографічних спостережень»²⁴, «Міфологема сонця в українських народних віруваннях і візантійсько-геленістичний культурний цикл»²⁵, «Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі»²⁶ та ін. Також наукові інтереси вченого поширювалися і на проблеми історії української етнографії. У низці своїх публікацій він звернувся до життя і творчості відомих українських учених М. Сумцова, В. Гнатюка, Д. Яворницького, відзначив їх вагомий роль у розвитку наукового знання та формуванні сучасної української етнографії²⁷.

У 1930-ті рр. особливу увагу дослідника привертала народна творчість і побут первісної епохи. Маючи великий запас спостережень з українського, російського та світового фольклору, оперуючи конкретними цікавими фактами, В. Петров у низці своїх робіт досить переконливо доводив, що форми художньої творчості первісної епохи в значній мірі визначалися не одними лише конкретними обставинами життя людини, а також і характером первісної ідеології, системою поглядів на світ, природу, суспільство. Ці та близькі до них проблеми вчений ставив і вирішував у своїх роботах – «Вогнезрубна система хліборобства та хліборобський культ вогню»²⁸, «З студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культури)»²⁹, «Русская крестьянская сказка и идеология родового общества»³⁰, «К вопросу о генетическом изучении охотничьих игрищ»³¹ та ін. Інтерес до даної проблематики зберігався у В. Петрова протягом всієї його наукової діяль-

ності. Одна з останніх опублікованих етнографічних праць вченого – «Обрядовий фольклор календарного циклу та його обштинно-виробничі основи»³².

Велике значення В. Петров надавав і розробці методики народознавства, збору масових етнографічних джерел³³. Проте, він не був і суто теоретиком та кабінетним дослідником. У 1920-1930-ті рр. учений активно займався польовими дослідженнями. Так, наприкінці 1920-х Етнографічною комісією під керівництвом А. Лободи та В. Петрова було розроблено масштабний проект комплексного дослідження пережитків професійних об'єднань на Україні. В рамках цього проекту В. Петров як керівник став натхненником і організатором вивчення таких явищ, як лоцманство і чумацтво. Результатом роботи співробітників Комісії стали унікальні дослідження опубліковані у двох випусках «Матеріалів до вивчення виробничих об'єднань» які побачили світ у 1929³⁴ та 1931 рр³⁵. Серію планувалося продовжити збірками «Вільні матроси», «Гончарі», «Цехові пережитки на Україні»³⁶.

Свою увагу Комісія передусім зосередила на дніпровських лоцманах, адже ця корпорація, на думку редакторів «Матеріалів», була одною з найцікавіших серед професійних об'єднань України. Також актуальність цих студій визначалася й тим, що в тогочасній українській історичній науці та етнографії дана тема залишалася маловивченою. Майже всі попередні дослідники, з незрозумілих причин, залишали за межами своєї наукової уваги лоцманство, навіть у ті часи коли це явище було «повним життя». Крім того, термінового дослідження вимагали й тогочасні реалії – будівництво Дніпрогесу. Затоплення дніпровських порогів та навколишніх територій, разом з новими умовами життя, прирікали цю професію та соціальну інституцію на зникнення³⁷. Члени Етнографічної комісії, розуміючи виклики часу, у січні 1927 р. на першому черговому засіданні заслухали та обговорили доповідь В. Білого «До планів краєзнавчої роботи в зв'язку з побудовою Дніпрельстану»³⁸.

Отже, для вивчення такого цікавого явища як дніпровське лоцманство й було організовано Експедицію Етнографічної комісії при ВУАН. До її складу, окрім керівника В. Петрова, увійшли три співробітники комісії: В. Білий; Н. Дмитрук; М. Тарасенко. Також до роботи було залучено співробітника Комісії В. Камінського

(для збирання лоцманського юридичного фольклору), працівника Дніпропетровського крайового історико-археологічного музею П. Козаря (займався історією дніпровських лоцманів) та місцевого мешканця О. Девлада, який був одним з фундаторів тогочасної лоцманської артлі на Дніпрі³⁹.

Експедиція розпочала свою роботу у вересні⁴⁰. Дослідження проводилися у лоцманських селах – Лоцманська-Кам'янка, Старий Кодак, Широке та Сурські хутори⁴¹. Вже у листопаді 1927 р. учасники проекту по дослідженню дніпровського лоцманства на засіданні Етнографічної комісії зробили доповіді про результати експедиції. «Вступне слово» сказав А. Лобода, а доповіді виголосили В. Білий «Огляд літератури про лоцманів», М. Тарасенко «Плав по Дніпру» та В. Петров «Лоцманський цех за часів революції»⁴². Також, зі звіту Комісії, знаємо, що «наслідком експедиції підготовлено до друку збірник на 12 друк. арк., що незабаром має почати друкуватися»⁴³.

Наступного року експедиція у складі В. Петрова, В. Білого, В. Камінського, П. Козаря та О. Девлада продовжила свої спостереження та збирання матеріалу⁴⁴. В листопаді 1928 р. члени експедиції доповідали про минулий польовий сезон на черговому засіданні Комісії: В. Петров «У лоцманів р. 1928»; В. Білий «З фольклорних спостережень на Дніпростані»; В. Камінський «З подорожі на Дніпростан р. 1928». Крім того, дізнаємося, що, окрім іншого, «науково-дослідна праця Комісії зосереджена була переважно навколо остаточної підготовки до видання збірника «Дніпровські лоцмани»⁴⁵.

1929 р. робота Етнографічної комісії у справі вивчення дніпровського лоцманства тривала. Про широту завдань, які ставилися перед виконавцями проекту, свідчить те, що експедиція не обмежилася вивченням лише лоцманів порожистої частини Дніпра. Так, відомо, що цього року В. Білого та Н. Дмитрука було відряджено у Нікополь для дослідження нікопольського цеху вільних матросів. Також Н. Дмитрук вивчав цехи вільних матросів на Мишуриному Розі та в Олешках. На Дніпрельстан, у Лоцманську Кам'янку відправився лише начальник експедиції В. Петров⁴⁶. У Кам'янці дослідник зустрівся з своїм старим знайомим лоцманом О. Девладом, що допомагав ученим у минулі сезони. Можливо саме тоді Олексій Самійлович подарував В. Петрову скла-

дену ним карту-схему порожистої частини Дніпра з дарчим написом: «На спогад Вікторові Платоновичу Петрову / від автора Девлад. / I/VII 1929 р.»⁴⁷.

Під час експедиції В. Петров познайомився й тісно спілкувався з академіком Д. Яворницьким⁴⁸. Дмитро Іванович тоді керував Дніпробудівською археологічною експедицією (1927-1932), що була унікальним явищем в історії археології та відіграла особливу роль в історії світової та вітчизняної науки⁴⁹. Основу цієї експедиції склали представники нового покоління науковців – історики, етнографи, археологи, музеєзнавці, краєзнавці, які переважно народилися у 1890-ті рр. та мали добру професійну, переважно, університетську підготовку. Вперше в історії вітчизняної археології в рамках однієї експедиції зібрався багатопрофільний колектив спеціалістів із досвідом науково-організаторської та польової практичної роботи: В. Білий, С. Гамченко, В. Грінченко, А. Добровольський, П. Козар, І. Левицький, М. Міллер, М. Рудинський, П. Смоличев, О. Тахтаї та ін.⁵⁰ Безумовно, що цікаве спілкування у такому інтелектуальному середовищі та спостереження зроблені в польових умовах були надзвичайно корисними, збагачували досвід та розширювали кругозір науковця (у недалекому майбутньому археолога, дослідника давньої історії України).

Тоді ж В. Петров відвідав і Дніпропетровськ, в якому він народився та провів ранні дитячі роки. Для нього, імовірно, ця поїздка була ще й пов'язана із спогадами про отчий дім, батьків, родину, дитинство. Свої враження про місто, експедицію та її учасників, про первозданий вигляд Дніпра та його порогів, В. Петров описав через багато років у романі «Без ґрунту»⁵¹, уривки з якого друкувалися у 1942-1943 рр. на сторінках редакovanого ним журналу «Український засів»⁵² та «мурівського»⁵³ літературного місячника «Арка» у 1947 р.⁵⁴ (окремою книжкою твір вийшов 1948 р.).

Деякі дослідники життя та діяльності В. Петрова чомусь вирішили, що сам Віктор Платонович в експедиції участі не брав та дослідженням лоцманства не займався, адже на той час мав «важливіші справи»⁵⁵. Проте, завдяки як опублікованим⁵⁶ так й архівним джерелам⁵⁷, дізнаємося, що вчений був безпосереднім учасником експедиції та все ж таки вивчав лоцманство.

Підсумком масштабних досліджень стало цінне видання, що вийшло під редакцією В. Петрова та А. Лободи – «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Дніпровські лоцмани», яка на сьогодні є найповнішим науковим дослідженням лоцманства дніпровських порогів. Свого часу ця робота не була введена у широкий науковий обіг, що, ймовірно, було пов'язано з репутацією її авторів, адже майже всі вони стали «ворогами народу» і посылатися на їх праці було небезпечно (В. Білого, Н. Дмитрука та М. Тарасенка заарештували та втратили наприкінці 1930-их, П. Козар та О. Девлад за часів німецької окупації «співпрацювали» з фашистами, а радянського розвідника В. Петрова за «легендою» проголосили зрадником). Отже, працю про дніпровських лоцманів було благополучно та незаслужено забуто. Сьогодні дана робота є не лише цікавим історіографічним фактом, а й цінним джерелом до вивчення історії Південної України та Запорозького краю і заслуговує на увагу дослідників та перевидання. Таким чином, Експедиція Етнографічної комісії ВУАН під керівництвом В. Петрова мала непересічне наукове значення.

Наприкінці 1920-их В. Петров був вже визнаним авторитетом у галузі фольклористики та етнографії. Відзначаючи його заслуги в області організації етнографічної науки в Україні, активну діяльність у дослідженні народної культури та побуту Державне російське географічне товариство у Ленінграді 17 березня 1927 р. на річних зборах прийняло рішення про нагородження В. Петрова малою срібною медаллю (золоту отримав А. Лобода). З цього приводу 19 квітня йому було надіслано лист-повідомлення за підписом тогочасного президента товариства І. Шокальського⁵⁸. У наступному 1928 р. вчений був обраний дійсним членом цього товариства⁵⁹.

Також В. Петров проводить й низку літературознавчих та історико-філософських досліджень. У 1920-1930-ті рр. він звертався до вивчення життя і творчості таких особистостей, як Г. Скворода, М. Гоголь, П. Куліш, М. Костомаров, Марко Вовчок, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Рильський⁶⁰ та ін. Персонажі, що потрапляють у поле зору В. Петрова, з тих чи інших причин замислюються над його «улюбленими» темами або опиняються перед проблемами, ідентичними його власним. Саме тому в оцінках Г. Сквороди, П. Куліша та М. Костомарова дуже багато

особистого: він оцінює їх з власної перспективи, тонко відчуваючи навіть на відстані років. Причина цього – ідентифікація себе з предметом дослідження. Мабуть не випадково в одному з його текстів з'являється твердження про те, що кожний автор, який писав про інших, пише тільки про себе. Герої В. Петрова створюють єдиний ряд, що замикає особистість самого автора. Практично в усіх роботах персонажі знаходяться в складній екзистенційній ситуації, на переломі, вони неординарні і протиставляють себе навколишньому світові, вони – диваки і маргінали⁶¹.

У 1930 р. П. Петров блискуче захистив докторську дисертацію про Пантелеймона Куліша⁶² – одну з найбільш суперечливих постатей українського руху ХІХ ст. Ступінь доктора філологічних наук («доктор історії літератури») йому було присуджено у травні 1930 р. в Києві на засідання Комісії з присудження вчених ступенів при Уповноваженому Головнауки під головуванням академіка О. Фоміна. Опонентами на захисті виступили В. Перетц та А. Лобода⁶³. Обидва опоненти дали високу оцінку дисертаційній роботі В. Петрова. До речі, коли В. Петров визначався з темою докторської дисертації, він обирав між двома особами – І. Франко та П. Куліш. Вибір пав на П. Куліша, адже джерельні комплекси щодо вивчення життя та творчості І. Франка на той час переважно знаходилися за кордоном⁶⁴.

У 1924 р. В. Петров дебютував як прозаїк – оповідання «Розмови Екегартові з Карлом Гоцці»⁶⁵. У 1928 р. вийшов його перший роман «Дівчина з Ведмедиком»⁶⁶. Крім того, незабаром були опубліковані романізовані біографії «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» (написані на основі матеріалів, зібраних В. Петровим для дисертаційного дослідження про П. Куліша)⁶⁷. Тут автор крізь призму взаємовідносин героїв з жінками барвисто змалював епоху романтизму⁶⁸. Дані роботи знаходяться на стику наукового і художнього твору. Жанр романізованої біографії приваблював В. Петрова можливістю синтезу, поєднання елементів наукового та художнього дискурсу. На думку самого вченого-письменника це були перші в українській літературі твори написані в цьому жанрі⁶⁹.

«Дівчину з Ведмедиком» критика зустріла прохолодно, однак і особливого цькування теж не було. На книгу низкою рецензій⁷⁰

відгукнулися такі авторитетні видання як «Червоний шлях»⁷¹, «Життя й революція»⁷², «Критика»⁷³, «Красное слово»⁷⁴ та ін.⁷⁵ Рецензенти всіх трьох книг, виданих у 1928-1930 рр., одноголосно дорікали автору за відкритий еротизм творів⁷⁶. По іншому і бути не могло, адже творчість В. Домонтовича 1920-1930-х рр. не мала нічого спільного з соціалістичним реалізмом. Однак більш про-никливі й сумлінні критики відзначали завершеність форм і психологічну достовірність його творів⁷⁷.

Незважаючи на вдалу кар'єру стосунки інтелектуала з владою не були безхмарними. Так, ще з початку 1920-х рр. радянською владою проводилися своєрідні соціальні чистки серед персоналу сфери освіти, які стосувалися не лише викладачів, але й студентів та аспірантів. Так, знаємо, що 23 жовтня 1926 р. у Київський інститут народної освіти (далі ІНО) приїхав М. Яворський (на той час – офіційний історіограф марксистської історичної школи, за-відувач управління Укрнауки) і влаштував іспит аспірантам, також він, «між іншим», цікавився їх соціальним походженням⁷⁸. Все це не могло не торкнутися й аспіранта науково-дослідної кафедри мовознавства, сина священника В. Петрова. Отже, щоб уникнути зайвих проблем він приховував своє походження. Віктор Платонович був змушений завжди бути обережним і за будь-яких обставин більше думати не про те, що сказати, а про те чого не сказати, не договорити⁷⁹.

Політичні репресії кінця 1920-1930-х рр. забрали практично всіх друзів В. Петрова – М. Драй-Хмару, М. Зерова, П. Филиповича. Талановитий поет М. Рильський був змушений у своїх віршах вихвалити радянську владу. Для В. Петрова, ймовірно, все почалося 1928 р., разом із нищівним наступом на Академію наук. Саме тоді було розпочато «викриття» академіка С. Єфремова. У 1929 р. В. Петров мав брати участь у процесі цькування академіка А. Кримського – планувалося видати «викривальну» брошуру «Науково-політична діяльність А. Кримського»⁸⁰. Однак така «творчість» давалася науковцю важко й він так і не дописав її. Усний виступ проти А. Кримського, мабуть, не переконав владу в лояльності В. Петрова⁸¹. Ймовірно, через це, коли в жовтні Етнографічна комісія отримала запрошення на з'їзд філологів у Празі⁸², її керівничому Народний комісаріат освіти не дав дозволу на поїздку⁸³.

На процесі СВУ С. Єфремов, даючи зізнання, серед інших членів антирадянського гуртка згадав і В. Петрова⁸⁴. Зрозуміло, що на такий факт органи мусили якось реагувати. Отже, 1930 р. комісія, що проводила чистку апарату Академії наук, прийшла до висновку про необхідність зняття В. Петрова з посади керівничого Етнографічної комісії за допущення «політичних вивихів та перекручень», як у своїх роботах так і в деяких матеріалах комісії. Проте, вердикт був дещо пом'якшений у зв'язку з тим, що В. Петров визнав свої помилки і останнім часом «виявляв громадянську активність». Було прийнято рішення залишити його на некерівній посаді наукового співробітника⁸⁵.

Наприкінці 1920-их – 1930-ті рр. доволі популярним та дієвим методом розправи з науковцями та їх ідеями стає так зване «концентричне цькування». Так, інтелектуалів змушували викривати одне одного й самих себе, повністю або частково на різноманітних засіданнях, зборах, на сторінках наукових та популярних видань тощо. Яскравим прикладом такого «концентричного цькування» є «Матеріали дискусії на лінгвістичній ділянці загальноідеологічного фронту у ВУАН по циклу літератури, мови й мистецтва» 1931 р.⁸⁶

Об'єктом різкої критики стали й наукові праці В. Петрова. Особливого цькування під час «Дискусії» зазнали праці вченого про П. Куліша. Безпосередню критику монографії В. Петрова 1929 р. та його наступних публікацій подав О. Дорошкевич у доповіді 20 травня 1931 р. «Куліш у буржуазно-ідеалістичному освітленні»⁸⁷. Доповідач зауважив, що навколо постаті П. Куліша відбувається загострення ідеологічного протистояння буржуазних (до яких було віднесено С. Єфремова, Д. Дорошенка, Б. Грінченка, М. Зерова, М. Хвильового, Д. Донцова) та марксистських (Є. Кирилюк, В. Коряк, А. Річицький, Є. Гірчак) учених. Автор поставив перед собою завдання «нешадно викрити буржуазно-ідеалістичну систему» в працях В. Петрова. Основні звинувачення в бік В. Петрова полягали в тому, що методологія його дослідження не відповідає діалектичному матеріалізму у трьох основних моментах: визначення П. Куліша як представника романтизму; «плюралізм соціологічних побудовань» та багатofакторність історичного процесу; емпіризм більшої частини монографії. Також критик не погоджувався і з висновками В. Пе-

трова, адже той підносив П. Куліша «на чоло українського буржуазного руху, ігноруючи роль Шевченка, селянства, складні класові перетинки тієї доби», зробив з нього «борця за ідею державної самостійності нації», «декласував» та «демократизував» його. О. Дорошкевич пропонував розглядати П. Куліша не як «дрібномаєтного», а «середньомаєтного» поміщика й, відповідно, ідеологію П. Куліша («хуторянство») – як ідеологію середньомаєтного буржуазного поміщика.

У відповідь на критику В. Петров виступив із самовикривальним, критичним переглядом свого наукового доробку та рішуче відмежувався від монографії про П. Куліша. Вчений у своїй доповіді «Куліш у 50-і роки» висловився про необхідність та готовність переписати наново свою книгу на основі усталеної та єдино вірної марксистської ідеології⁸⁸. Отже, В. Петров змушений був відмовитись від своїх попередніх висновків і переосмислити класову сутність П. Куліша та його ідеології. Дослідник намагається продемонструвати перехід П. Куліша від феодальних позицій першої половини 1850-их рр. на буржуазні в другій половині 1850-их, але залишаючи «елементи дрібнобуржуазних нашарувань на буржуазних теоріях Куліша». В. Петров так і не переписав свою монографію. Утім, він з «оновлених» методологічних позицій опрацьовує новий сюжет біографії П. Куліша (неопублікована стаття «Куліш та Кирило-Мефодіївське товариство», не раніше 1931-1932 рр.⁸⁹).

Також щоб довести свою відданість режимові вчений був змушений друкувати ідеологічно витримані статті та виступати з доповідями, в яких перевтілювався в прихильника марксистсько-ленінської методології⁹⁰. Скоріш за все це була певна форма тогочасного існування інтелектуала, певна гра з владою – демонстрація лояльності в обмін на життя, свободу, можливість працювати. Втім, цей бік діяльності В. Петрова не можна вважати наскрізь кон'юнктурним та виконаним на замовлення. Адже більшість його робіт було написано з позицій вченого, а не палкого неофіта-марксиста, на основі великої кількості опрацьованого фактичного матеріалу.

Насамперед це стосується праць присвячених критиці теорій німецьких археологів Л. Лінденшмідта, М. Муха, Г. Коссіні, Г. Вільке та ін. Окрім необхідних посилань на Леніна та викри-

вання буржуазної науки, що «поставлена на послуги імперіалізму», цим роботам В. Петрова притаманні глибоке знання зарубіжної історіографії та ґрунтовний аналіз концепцій німецьких учених. В часи тотального контролю над наукою, для радянських дослідників чи не єдиною можливістю долучитися до надбань західної історіографії та поділитися своїми міркуваннями з колегами була «критика буржуазних теорій». Таким чином це дозволяло В. Петрову з одного боку безкарно «бути в курсі» того, що відбувається в інтелектуальному просторі «ворожого табору», а з іншого демонструвати свою відданість владі.

Крім того, доводячи свою прихильність більшовикам, В. Петров пише повість про М. Щорса, яку було надруковано у журналі «Штурм»⁹¹ під псевдонімом Семьонов А.⁹² Проте, в таких умовах письменник був змушений, не припиняючи писати художні твори, завбачливо припинити їх публікувати. Наступним його романом був «Доктор Серафікус». Утім, приватне видавництво «Сяйво», в якому планувався його вихід, було закрито і роман тоді не вийшов (побачив світ тільки в 1947 р.). Останнім романом В. Домонтовича став «Без ґрунту». Для В. Петрова, який в першу чергу був ученим, неможливість писати і публікувати свої художні творіння не стала великою драмою й він «з головою поринув» у науку.

Археологія та давня історія України стають новою сферою зацікавлень В. Петрова. З 1933 р. В. Петров працював науковим співробітником, а з 1939 р. став завідувачем сектору дофеодальної і феодальної археології Інституту історії матеріальної культури УРСР (з 1938 р. – Інститут археології АН УРСР). А 1941 р. В. Петрова призначили директором Інституту українського фольклору АН УРСР⁹³. Отже, кар'єра науковця знов піднімалася вгору.

Свої перші археологічні дослідження В. Петров розпочав у 1930-ті рр. Так, у 1934 р. він брав участь у розкопках на Житомирщині поблизу села Райки⁹⁴. Невелике слов'янське місто XI-XIII ст. (Райковецьке городище) було майже повністю розкопане археологом Т. Мовчанівським. В. Петров безпосередньо вивчав городище, вів щоденник, а згодом намагався осмислити все побачене та втілити свої думки в окремій науковій праці⁹⁵. Мате-

ріали здобуті в ході розкопок дали можливість реконструювати повсякденне життя воєнно-феодалного замку, зробити цікаві спостереження щодо його господарства та соціальної структури населення, наочно побачити картину загибелі захисників та мешканців міста під час Батисевої навали.

Проте, в той час основні наукові зацікавлення вченого були пов'язані з трипільською культурою. У 1936 р. він досліджував трипільське поселення Городськ на Житомирщині. В результаті вчений виділив й інтерпретував пізньотрипільські пам'ятники, так званого городського типу. Також дослідник звернув увагу на широке коло зв'язків жителів поселення з віддаленими регіонами території розселення носіїв трипільської культури⁹⁶. Згодом поселення досліджувалося ленінградцем Є. Кричевським (1937) та киянином М. Макаревичем (1939-1940)⁹⁷.

1937-1938 рр. В. Петров працював у Трипільській експедиції Інституту історії матеріальної культури на поселенні Коломийщина І, де керував окремими розкопками⁹⁸. Ця пам'ятка розташовувалася біля с. Халеп'я на Київщині й була відкрита та досліджувалася ще відомим археологом В. Хвойкою. У 1932 р. київські науковці С. Магура та К. Коршак розпочали тут широко-масштабні розкопки. 1934 р. в експедицію були запрошені ленінградські археологи, співробітники Державної академії історії матеріальної культури Т. Пассек та Є. Кричевський. Також в розкопках брали участь українські науковці Н. Кордиш та М. Макаревич. Тут вперше було застосовано методику розкопок великими площами, які мали на меті повне вивчення поселення. Фауну виявлену під час розкопок, дослідив І. Підоплічка⁹⁹. Утім, 1937 р. С. Магуру та К. Коршака заарештували та розстріляли. Експедицією з цього часу керувала Т. Пассек. У 1940 р. у збірнику «Трипольская культура» було опубліковано звіт про розкопки. Імена репресованих українських археологів, із зрозумілих причин, тут не згадувались¹⁰⁰. Нажаль подібна практика в ті часи була розповсюдженим явищем.

Наступного 1939 р. В. Петров, вивчаючи пам'ятки трипільської культури, брав участь у розкопках, що проводилися Лубенською археологічною експедицією Інституту археології¹⁰¹.

Науковець одним із перших звернув увагу на наявність у трипільської культури поселень-гігантів. Розмірковуючи про ве-

ликі розміри поселення Володимирівка, він був абсолютно впевнений в тому, що в даному випадку село почало переростати в місто. Згодом, вивчаючи скіфську релігію і міфологію разом із дослідником трипільської культури М. Макаревичем, він визначив у антропоморфній пластиці раннього етапу трипільської культури зображення змісної Богині з скіфської генеалогічної легенди. Крім того, досліджуючи етногенез слов'ян, В. Петров вважав, що трипільці не можуть бути безпосередніми предками українців. Однак, на його думку, вони залишили багату спадщину в економічному і духовному житті місцевого населення¹⁰².

Також В. Петрову належить пріоритет й у вивченні відкритої В. Хвойкою культури «полів поховань», пізніше відомої під назвою зарубинецької (III ст. до н. е. – II ст. н. е.) та черняхівської (III – V ст. н. е.). Взагалі вчений докладав чимало зусиль до вивчення та впровадження в науковий обіг спадщини своїх попередників, перш за все В. Хвойки. Наприкінці 1930-х рр. він став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення цих культур, на його думку, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян. За задумом ученого результатом масштабних досліджень повинна була стати колективна робота в декількох томах. Матеріали, які були оброблені та підготовлені до друку колективом учених Інституту археології на чолі з В. Петровим, перешкодила видати війна. Але всі досягнення цієї групи дослідників стали основою випущених у повоєнні роки кількох томів із серії «Матеріали і дослідження з археології СРСР»¹⁰³.

Наприкінці 1930-их – початку 1940-х рр. В. Петров не полишав і своїх студій з фольклористики. Так, він став організатором та координатором проекту створення підручника з українського фольклору. Сам науковець написав кілька розділів до цього підручника – «Обряди квітнення жита. Русалії», «Заговори», «Обрядова поезія календарного циклу (Весняні, літні, осінні й зимові обрядові пісні й звичаї)», «Обрядова поезія родинно-побутового циклу. Голосіння»¹⁰⁴, збирався написати «Фольклор часів докласового суспільства»¹⁰⁵. Крім того, вчений рецензував розділи написані авторським колективом – «Поети колгоспного села» (І. Волошин)¹⁰⁶, «Коломийки і частушки», «Псалми й канти» (М. Грінченко)¹⁰⁷, «Радянські частушки» (А. Кіньок)¹⁰⁸, «Радян-

ські казки» (Д. Кушнарєнко)¹⁰⁹, «Радянські думи» (П. Павлій)¹¹⁰, «Прислів'я і приказки» (Л. Підгайний)¹¹¹, «Трудова пісня» (М. Плисецький)¹¹², «Загадки» (С. Якимович)¹¹³, «Анекдоти» (М. Ісирович)¹¹⁴, «Народна драма» (Є. Марковський)¹¹⁵, «Українські народні перекази», «Українська народна казка» (Г. Сухобрус)¹¹⁶, «Українські народні пісні – балади» (О. Бандурко)¹¹⁷, «Український робітничий фольклор» (М. Гайдай)¹¹⁸, «Літературні пісні в українському фольклорі» (Г. Нудьга)¹¹⁹.

8 червня 1938 р. науковця заарештували¹²⁰. З матеріалів його слідчої справи дізнаємося, що оперуповноважений 3-го відділу УДБ НКВС УРСР¹²¹ сержант Френкель розглянувши матеріали «о преступной деятельности гр. Петрова Виктора Платоновича» прийшов до висновку про необхідність проведення попереднього слідства¹²². Крім того, було прийнято постанову про те, що його перебування на свободі може вплинути на хід слідства та обрати «мерой пресечения способов уклонения от суда следствия по отношению к обвиняемому Петрову В. П. содержание под стражей в с/и Киевской тюрьмы»¹²³.

Довідка на арешт ученого (за підписами начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР капітана держбезпеки Ратинського та начальника 7-го відділення¹²⁴ молодшого лейтенанта держбезпеки Солопова) є цікавим, унікальним і одночасно типовим для тоталітарної епохи документом. Дозволимо собі навести його майже повний текст: «Петров В. П. выходец из семьи служителя религиозного культа – отец в прошлом архиерей. Убежденный монархист-черносотенец, в прошлом состоял в реакционной черносотенной организации «Двуглавый Орел»¹²⁵. Имел тесную связь с руководителем контрреволюционной шпионской организацией «Азбука»¹²⁶, заложенной черносотенцем Шульгиным. Для «Азбуки» передал ряд шпионских материалов. В годы гражданской войны принимал активное участие в вербовке офицеров и отправке последних на Дон для борьбы с Советской властью. Контрреволюционно настроенная личность. Петров В. П. подлежит аресту»¹²⁷. Отже, тепер органи, пригадали науковцю все, в тому числі й його походження. Утім, незважаючи на безглуздість більшості звинувачень вони «тягнули» на вищу міру покарання.

Проте, менш ніж через два тижні, 21 червня його звільнили¹²⁸. На останній постанові архівно-слідчої справи В. Петрова червоним

олівцем у верхньому лівому кутку аркуша написано: «Освободить. 20. VI. 38». Далі з тексту бачимо, що заступник начальника 7-го відділення 4-го відділу УДБ НКВС УРСР¹²⁹, молодший лейтенант держбезпеки Латков, розглянувши матеріали слідства прийшов до висновку, що «следствием не добыто достаточных материалов для привлечения его к судебной ответственности» й тому «следственное дело по обвинению Петрова Виктора Платоновича прекратить»¹³⁰. Після інкримінованих злочинів, це звільнення виглядає дещо несподіваним та не зовсім зрозумілим. Також, поки що, не має відповіді й на питання про те, чому заарештовував й проводив слідство, принаймні спочатку, 3-й відділ, а звільняв з-під варту 4-й.

Причини, такого «гуманізму» НКВС, а також того, як інтелектуал зміг уникнути репресій у той час, коли багато його друзів та колег стали жертвами більшовицького терору, залишаються невідомі. Можливо тоді розпочалася його співпраця з «органами». Утім, його вербування могло відбутися й набагато раніше. Дослідники життя та творчості В. Петрова припускають, що це сталося ще 1930 р. коли проходила чистка рядів ВУАН, а під час арешту 1938 р., відбулося «підвищення кваліфікації» або перекваліфікація, зміна статусу співробітника¹³¹. Ймовірно, що саме тоді, на передодні Другої світової війни, вчений дав згоду на службу в зовнішній розвідці, за кордоном, у середовищі німецьких військових¹³².

Так В. Петров із звичайного «секретного співробітника» у ВУАН перетворився на людину з військовим званням і ризикованими перспективами розвідувальної діяльності¹³³. Цілком можливо, що вже через рік-півтора він виконував завдання радянської розвідки. Зі спогадів Д. Гуменної дізнаємося, що В. Петров тоді відвідав нещодавно «приєднану» до СРСР Західну Україну. «Тоді саме був людський потік з Києва до Львова, їхали хто міг і як міг. Розказували багато. А ще більше привозили... І чого тільки не навозили... . . . Могли їздити тільки упривілейовані, з партквитками, довірені, перевірені, з перепусткою», – згадує письменниця¹³⁴. Проте, з якою метою подорожував В. Петров не відомо: «Коли сипнули наші до Західної України, – і Віктор Платонович їздив до Львова. Я запитала, які вражіння, що бачив, що робив? Відповідь була: «Пив вино». А інші стільки всякого розказують...»¹³⁵.

Проте, на жаль, документи про розвідницьку діяльність В. Петрова досі залишаються засекреченими й необхідних для конкретних висновків даних, які б підтверджували або спростовували всі ці припущення, дослідники поки не мають.

Після початку Великої Вітчизняної війни СРСР з Німеччиною, науковець, разом з іншими працівниками української Академії наук, був евакуйований до Уфи. В 1941-1943 рр. Уфа стала центром наукового, культурного та літературного життя України. Тут перебували не лише вісімнадцять академічних інститутів, а й спілка композиторів, художників, письменників України, меморіальні музеї Т. Г. Шевченка та М. М. Коцюбинського тощо. Сюди ж було перевезено й національні реліквії України (рукописи класиків української літератури, рідкісні книги XVII-XVIII ст. тощо). Також в Уфі працювали українські майстри слова (М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, Ю. Яновський, Н. Рибак, П. Панч та ін.), художники (О. Шовкуненко, К. Трохименко та ін.), композитори (Г. Верьовка, П. Козицький, М. Вериківський) та багато інших діячів культури¹³⁶. Багатьох з них В. Петров знав особисто.

В евакуації вчений продовжував активну наукову діяльність. Так, він брав безпосередню участь у масштабному дослідницькому проєкті Інституту суспільних наук – «Українці в Башкирії». Загалом в рамках цієї теми протягом 1941-1943 рр. було проведено сім експедицій та індивідуальних поїздок у різні райони Башкирії, де були українські поселення¹³⁷.

У вересні 1941 р. В. Петров очолив експедиційну групу першої розвідувальної експедиції, яка проводила дослідження в українських (Санжарівка, Богомолівка, Чернігівка) та татарських (Ількашівка) селах. Об'єктом дослідження стало українське населення Чишминського району Башкирської АРСР в 50 км від Уфи. До складу експедиції, окрім самого В. Петрова, увійшли: відомий башкирський художник-живописець К. Девлеткильдєєв; місцевий краєзнавець М. Касьянов; українські письменники О. Копиленко та П. Панч. Учасники експедиції вивчали усну народну творчість, образотворче мистецтво, матеріальний побут українських переселенців. Начальник експедиційної групи взяв на себе вивчення топографії, двора-садиби, садибних будівель, житла та його інтер'єра, убрання¹³⁸.

Експедиційна база розташувалася в с. Санжарівка, що було засновано вихідцями з Полтавщини в 1899 р. Зупинилися дослідники в садибі місцевої мешканки Василини Коваленко, удови¹³⁹. Згодом, через двадцять п'ять років П. Панч у своєму листі до В. Петрова згадував свої тогочасні переживання, експедицію та невибагливість її керівника: «...передо мною зразу виникла Ново-Санжарівка, під Уфою, куди ми і Олександр Копиленко їздили для дослідження мови переселенців з України. Ми з Олександром Івановичем спали на соломі, а Ви на голих дошках. Це чомусь так міцно засіло мені в голові, що я й досі бачу і цю хату, і цю господиню. Пам'ятаю і наші тодішні розмови, найчастіше в коридорі Академії, біля мапи, утиканой прапорцями, і наш тужливий настрій, безмежно тужливий настрій»¹⁴⁰.

У загальних висновках, до яких прийшли учасники першої експедиції під керівництвом В. Петрова, наголошувалося на тому, що народна творчість в українських поселенців Башкирії не тільки зберігається, а й процвітає. Отже, це давало підстави для успішного проведення наступних експедицій¹⁴¹. Результатом досліджень 1941-1943 рр. стала колективна монографія «Українці Башкирії», що була готова до друку в червні 1943 р. Утім, в силу різних причин та обставин книга змогла побачити світ лише завдяки зусиллям сучасних учених у 2011 р.¹⁴²

В тому ж таки 1941 р. до будинку, де працювали евакуйовані науковці, під'їхала машина, з якої вийшли кілька молодих людей, які побажали побачити Петрова-Домонтовича. Вченого посадили в машину і повезли в невідомому напрямку. Ця подія справила сильне враження на колектив. Ніхто вже й не сподівався коли-небудь побачити В. Петрова. Однак, на подив колег, вже наступного ранку зниклий зайняв своє місце за робочим столом. На численні запитання він відповів, що його мобілізують і відправляють на фронт¹⁴³. Починався новий етап життя Віктора Петрова.

Отже, наприкінці 1920-х – початку 1940-х рр. В. Петров був однією з найяскравіших фігур серед гуманітаріїв української Академії наук. Його горизонтальна кар'єра академічного вченого була блискучою. Науковець домігся серйозних успіхів у кількох гуманітарних дисциплінах – літературознавстві, фольклористиці, етнографії, археології. Також він став одним з найбільш яскравих українських письменників свого часу. Очевидним є й зростання

вертикальної кар'єри вченого. В. Петров доволі швидко просувався у посадовій ієрархії академічних установ – від секретаря та аспіранта до керівника комісії та директора інституту. Навіть, 1941 р. в евакуації, під час чергових виборів, він претендував на отримання звання академіка. Ймовірно, що це стало можливим за умови лояльного ставлення до радянського ладу, співпраці з режимом або, навіть, співробітництва з «органами безпеки». Проте, стосунки інтелектуала з владою не можна вважати однозначними і кваліфікувати їх як віддане служіння. Досліджуючи інтелектуальну біографію В. Петрова спостерігаємо відсутність завзяття та великого бажання догодити режимові, не надто переконливий тон викривальних виступів проти «ворогів», підкреслене дотримання наукових позицій у критиці буржуазних учених, нехтування принципами соціалістичного реалізму в літературній творчості тощо.

¹ Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К., 2006; Грегуль Г. В. Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського): Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2005; Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров. – К., 1993; Зубань В. І. «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» В. Петрова в контексті українського культурного життя 20-х років ХХ століття: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2003; Куриленко І. А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2006; Мазуренко І. Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січеслав. – Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 88-94; Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997; Портнов А. Віктор Петров і його критики // Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К.: Критика, 2011. – С. 143-181 тощо.

² Грегуль Г. Соціальне походження Віктора Петрова: невідомі сторінки // Слово і час. – 2007. – №9. – С. 40-43.

³ Див.: Шудря М. Неокласици, або «гроно п'ятірне нездоланих співців» // Молодь України. – 1995. – 5 грудня. – С. 3; Архиреи. Платон

(Петров) [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.orthorus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_7818.

⁴ Див. Православные епископы, служившие на украинских кафедрах и подвергшиеся репрессиям [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.pravoslavye.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=article&id=5896.

⁵ Див. Автобіографія Петрова Віктора Платоновича / Вступне слово та примітки В. Корпусової // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 51-52.

⁶ Костюк Гр. Поет-учений // Филипович П. Література. – Нью-Йорк; Мельборн, 1971. – С. 559.

⁷ Березовський І. Визначний дослідник // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №6. – С. 57-62.

⁸ Див.: Диплом про закінчення В. П. Петровим Університету Св. Володимира // Українська біографістика: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та ін. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 312-313; Ульяновський В. «В пустелі мені з'явився біс», або про темну мантию Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1-2. – С. 180; його ж. Віктор Петров: осягнення Сквороди // Київська старовина. – 2001. – № 4 (340). – С. 105, 108.

⁹ Див.: Автобіографія Петрова Віктора Платоновича... – С. 51; Дипломом про закінчення В. П. Петровим Університету Св. Володимира... – С. 312-313.

¹⁰ Костюк Г. Зустрічі і прощання. – Книга перша. – Едмонтон: КІУС, 1987. – С.143.

¹¹ Агеева В. Поетика парадокса... – С. 18-25.

¹² Там само.

¹³ Домонтович В. Болотяна Лукроза // Київські неокласики / Упор. Віра Агеева. – К.: Факт, 2003. – С. 276-277.

¹⁴ Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова // Україна (Париж). – 1953. – Ч. 9. – С. 730.

¹⁵ Там само. – С. 730-731.

¹⁶ Костюк Г. Зустрічі і прощання. – Книга перша. – Едмонтон: КІУС, 1987. – С. 142.

¹⁷ Див. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. – К.: Дніпро, 2004. – С. 462.

¹⁸ Петров В. Нова генетична теорія походження заговорів (Н. Познанский, Заговоры, П., 1917) // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1923. – Кн. II-III. – С. 230-236.

¹⁹ Петров В. До студій над коротенькими піснями // Етнографічний вісник. – 1926. – Кн. 2. – С. 148-151.

²⁰ Петров В. Л. Морган. Дома и домашняя жизнь американских туземцев // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Кн. 3-4. – К., 1935. – С. 19-73.

²¹ Петров В. Академік Ф. М. Колесса і його книга «Українська усна словесність» // Народна творчість. – 1940. – №6. – С. 17-27.

²² Петров В. Р. М. Василевич. Сборник материалов по эвенкийскому (тунгусскому) фольклору // Український фольклор. – Кн. I. – 1937. – С. 139-141.

²³ Петров В. Місце фольклору в краєзнавстві // Етнографічний Вісник. – Кн. I. – 1925. – С. 12-24.

²⁴ Петров В. Старий і новий побут на селі. З етнографічних спостережень // Життя і революція. – 1925. – Кн. VIII. – С. 41-44.

²⁵ Петров В. Міфологема сонця в українських народних віруваннях і візантійсько-геленістичний культурний цикл // Етнографічний вісник. – 1927. – Кн. IV. – С. 88-119.

²⁶ Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі // Етнографічний Вісник. – Кн. IX. – 1930. – С. 197-238.

²⁷ Див.: Петров В. М. Ф. Сумцов як історик етнографії // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1926. – Кн. VII-VIII. – С. 7-15; його ж. Акад. В. Гнатюк у своїх фольклорних студіях // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1927. – Кн. X. – С. 241-254; його ж. Д. І. Яворницький. Некролог // Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – №7-8. – С. 107-109.

²⁸ Петров В. Вогнезрубна система хліборобства та хліборобський культ вогню. – К.: Вид-во АН УРСР, 1933. – 60 с.

²⁹ Петров В. З студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культури). – К.: Вид-во АН УРСР, 1933. – 112 с.

³⁰ Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мовознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ). – Ф. 1. – Од. зб. 310.

³¹ Петров В. К вопросу о генетическом изучении охотничьих игрещ // Советская этнография. – 1935. – Т. VI. – С. 140-177.

³² Петров В. Обрядовий фольклор календарного циклу та його об- щинно-виробничі основи // Народна творчість і етнографія. – 1966. – №1. – С. 28-32.

³³ Див. Березовський І. Визначний дослідник // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 6. – С. 57-62.

³⁴ Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. – Вип. 1. Дніпро- вські лоцмани. Збірник Історико-Філологічного Відділу Української Академії Наук. – № 91. – К., 1929. – 131 с.

³⁵ Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. – Вип. 2. Чумац- тво. – К., 1931. – 129 с.

³⁶ Рубан О. Етнографічна комісія Академії наук України // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 131.

³⁷ Лобода А. Передмова // Матеріали до вивчення виробничих об'єд- нань. – Вип. 1. Дніпровські лоцмани. – С. III.

³⁸ Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 1.

³⁹ Лобода А. Передмова. – С. III; Звідомлення Етнографічної комі- сії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 2; Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Етнографічний вісник. – 1928. – № 7. – С. 140.

⁴⁰ Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 2; Звідомлення Етно- графічної комісії УАН за рік 1927 // Етнографічний вісник. – 1928. – № 7. – С. 140.

^x Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 1; Звідомлення Етно- графічної комісії УАН за рік 1927 // Етнографічний вісник. – 1928. – № 7. – С. 139-143.

⁴¹ Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 1.

⁴² Там само. – С. 2.

⁴³ Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за рік 1928 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1928. – № 10. – С. 10; Лобода А. Пере- дмова... – С. III.

⁴⁴ Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за рік 1928 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1928. – № 10. – С. 10.

⁴⁵ Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1930. – № 15. – С. 20.

⁴⁶ Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ). – Ф. 18. – Спр. 163 (1929).

⁴⁷ Ковалева И. Ф. Жизнь, проведенная в могиле: Исповедь археолога. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2008. – С. 94-95.

⁴⁸ Див.: Ковалева И. Ф. Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепровгэсовской экспедиции Наркомпроса УССР). – Днепропетровск, 1980; Ляшко С. Н. Днепровгэсовская археологическая экспедиция 1927–1932 гг. и ее роль в развитии отечественной археологической науки // Проблемы археології Подніпров'я: міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 14–27.

⁴⁹ Ляшко С. Н. Днепровгэсовская археологическая экспедиция... – С. 15.

⁵⁰ Див.: Домонтович В. Без ґрунту // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту: Романи. – К.: Критика, 1999. – 381 с.; Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. – К.: Гелікон, 2000. – 520 с.

⁵¹ «Український засів» – літературний журнал, видання Відділу пропаганди німецької армії в Україні, виходив у Харкові, потім у Кіровограді (1942–1943), його редактором був В. Петров.

⁵² МУР (Мистецький Український Рух) – організація українських письменників, які проживали в окупованій Німеччині в таборах для переміщених осіб. МУР було утворено у вересні 1945 р. у місті Фюрт недалеко від Нюрнберга. Ідея створення організації належала Юрію Шереху, Віктору Петрову, Івану Багрянному, Юрію Косачу, Ігорю Костецькому, Івану Майстренку, Леонідові Полтаві. Головою організації був Улас Самчук. МУР проіснував близько чотирьох років. За цей час було проведено три з'їзди, декілька теоретичних конференцій, друкувалися такі видання як «Арка», «Мур», «Рідне слово», «Літературно-науковий вісник», «Українська трибуна», серія «Мала бібліотека МУРу» та ін.

⁵³ «АРКА» 1947-1948: Журнал літератури, мистецтва і критики: Бібліогр. Показчик змісту / Уклад. Н. В. Казакова за участю Н. В. Монахової та Д. В. Матіяш; Авт. вступ. ст. В. Є. Панченко; НаУКМА. Наук. б-ка. – К.: Вид. дім «КІМ Академія», 2003. – С. 14.

⁵⁴ Див.: Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. – К.: Критика, 1999. – С. 6; Мазуренко І. Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січеслав. – Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 90; Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К., 2006. – С. 38 та ін.

⁵⁵ Див.: Лобода А. Передмова... – С. III-IV; Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. – 1928. – № 7. – С. 1-2; Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // Етнографічний вісник. – 1928. – № 7. – С. 139-143; Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за рік 1928 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1928. – № 10. – С. 10; Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1930. – № 15. – С. 20 тощо.

⁵⁶ НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 1-5. – Од. зб. 475. – 25 арк.; НА ІАНАНУ. – Ф. 18. – Спр. 163 (1929).

⁵⁷ Лист – повідомлення до В. П. Петрова від Державного російського географічного товариства від 19.04.1927 р. (упорядник док. В. М. Корпусова) // Українська біографістика... – Вип. 4. – С. 314.

⁵⁸ Автобіографія Петрова Віктора Платоновича... – С. 52; Лист-повідомлення до В. П. Петрова від Державного російського географічного товариства від 30.11.1928 р. (упорядник док. В. М. Корпусова) // Українська біографістика... – Вип. 4. – С. 315.

⁵⁹ Див.: Петров В. Етика Гр. Сковороди. (А. Ковалівський. Розвиток етичних поглядів Гр. Сковороди) // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1926. – Кн. V. – С. 239-243; його ж. Гр. Сковорода і його теорія нероблення // Життя і Революція. – 1926. – Кн. V. – С. 49-55; його ж. Особа Сковороди // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ). – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 42. – 144 арк.; його ж. Антропологія Сковороди // ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 25-30; його ж. «Чорна Рада» П. Куліша як роман соціальний // Література. – Т. I. – К., 1928. – С. 130-141; його ж. Аліна і М. Костомаров. До історії їх життєвих взаємин. – Харків: Рух, 1929. – 192 с.; його ж. «Лісова пісня» Лесі Українки // Леся Українка. Твори. – Т. VIII. – К.: «Книгоспілка», 1929. – 155-177; його ж. Марко Вовчок – «Мовчуще божество» // Авангард. – Вып. I. – К.: ДВУ, 1930. – С. 25-30; його ж. Гоголь і німецький романтизм // М. В. Гоголь. Твори. Петербурзькі повісті. Вступна стаття. – Т. IV. – К.: «Книгоспілка», 1931. – С. 3-72 тощо.

⁶⁰ Матвієнко С. Опосередковане зізнання: Віктор Петров та його «особа Сквороди» // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 55.

⁶¹ Петров В. Пантелимон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість // Збірник історико-філологічного Відділу УАН. – №88. – К., 1929. – 572 с.

⁶² Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (м. Київ) (далі – ІР НБУВ). – Ф. 285. – Спр. 1306. – Арк. 8.

⁶³ Там само. – Ф. 10. – Спр. 14577. – Арк. 123.

⁶⁴ Див.: Агеєва В. Мовні ігри В. Домонтовича // Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. Оповідання та нариси. – К.: Критика, 2000. – С. 3-20; її ж. Передмова // Домонтович В. Вибрані твори / Вступ. ст., упорядкув. В. П. Агеєвої. – К.: Книга, 2008. – С. 9.

⁶⁵ Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. – К.: «Сяйво», 1928.

⁶⁶ Агеєва В. Передмова // Домонтович В. Вибрані твори / Вступ. ст., упорядкув. В. П. Агеєвої. – К.: Книга, 2008. – С. 9.

⁶⁷ Див. Петров В. Романи Куліша. Біографічні нариси. Ол. Милорадовичівна, Марко Вовчок, П. Глібова, М. Рентель. – Харків: «Рух», 1930. – 212 с.

⁶⁸ Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова. – С. 731.

⁶⁹ Див.: Майфет Г. Віктор Домонтович. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво. – 199 с. // Червоний шлях. – 1929. – № 7. – С. 239–241; Державин В. М. Іцковіч. Література в світлі історичного матеріалізму // Критика. – 1929. – № 3. – С. 134–137; Якубовський Ф. В. Домонтович. Дівчинка з ведмедиком // Життя й Революція. – 1929. – № 4. – С. 188–189; Старинкевич Є. Домонтович Віктор. «Дівчинка з ведмедиком» (рецензія) // Красне слово. – 1929. – № 4; Хуторян А. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво, 1928. – 199 с. // Критика. – 1929. – № 4. – С. 103–105 тощо.

⁷⁰ «Червоний шлях» – громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, заснований 1923 р. в Харкові. Один з найкращих журналів доби українського національного відродження. Його ліквідація була одним з останніх актів скасування плюралізму в галузі української культури. Наступник видання – «Літературний журнал» став речником єдиної методи соціалістичного реалізму.

⁷¹ «Життя й революція» – громадський літературно-художній місячник. Виходив у Києві в 1925-1934 рр. за редакцією О. Дорошкевича,

М. Терещенка, Є. Черняка, І. Лакизи та ін. У 1928-1930 рр. співредактором журналу був В. Підмогильний.

⁷² «Критика» – громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, заснований 1929 р. в Харкові. Журнал був провідником політики комуністичної партії в галузі літературознавства, критики та бібліографії.

⁷³ «Красное слово» – журнал найбільш масової літературної організації ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927-1932).

⁷⁴ Див. Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988). № 9. Ю. Шевельов до Г. Костюка. [Нью-Йорк], 24.07.[19]84 / Публ. Н. Баштової // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – Т. 5. – С. 374-375.

⁷⁵ Шерех Ю. Шостий у гроні // Юрій Шерех. Поза книжками із книжок. – К.: Час, 1998 (Українська модерна література). – С. 77–114.

⁷⁶ Агеева В. Поетика парадокса... – С. 35.

⁷⁷ Зеров М. Українське письменство. – К., 2002. – С. 1056.

⁷⁸ Див. Шерех Ю. Віктор Петров, як я його бачив // Поза книжками і з книжок. – К., 1998. – С. 119.

⁷⁹ ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 36.

⁸⁰ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К.: Основи, 2000. – С. 292.

⁸¹ Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – 1930. – № 15. – С. 24.

⁸² Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук: Нарис історії. – К., 1993. – Ч. II (1931-1941). – С. 99.

⁸³ Білокінь С. Таємниці архівів не вічні... // Сучасність. – 1998. – № 10. – С. 65.

⁸⁴ Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація... – С. 7-8.

⁸⁵ ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 1572-14580.

⁸⁶ Там само. – Ф. X. – Спр. 14578. – Арк. 165-210.

⁸⁷ Там само. – Ф. X. – Спр. 14577. – Арк. 123-158, 159-164.

⁸⁸ Там само. – Ф. X. – Спр. 17931. – 36 арк.

⁸⁹ Див.: Петров В. Проти ревізії вчення К. Маркса про родові суспільства // Україна. – Кн. 1-2. – К., 1932. – С. 61-72; його ж. Расова теорія та її критика // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Кн. 2. – К., 1934. – С. 49-71; його ж. Буржуазная фольклористика и проблема стадиальности // Советский фольклор. – 1936. – Кн. I-II. – С. 31-50; його ж. Расовая теория в современной германской фольклористике. Первая сессия Фольклорной сессии ИААЭ АН СССР, апрель 1936. Доклад // Советский фольклор. – 1936. – Кн. IV-V. – С. 430 тощо.

⁹⁰ «Штурм» – літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник, орган Дніпропетровської обласної організації Спілки радянських письменників України. Виходив у Дніпропетровську в 1935-1937 рр. Головний редактор І. Ткачук.

⁹¹ Семьонов А. Щорс (уривки з повісті) // Штурм. – 1936. – № 4. – С. 8-23; № 5. – С. 31-43; № 6. – С. 38-55.

⁹² Див.: Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 4; його ж. Слово про В. П. Петрова – видатного українського археолога // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ-Львів: «РАС», 1997. – С. 6.

⁹³ НА ІА НАНУ. – Ф. 20/Р. – Папка № 29. – 1-4 картки; Там само. – Ф. 20/Р. – Папка № 37; Там само. – Ф. 20/Р. – Папка № 48. – 3 арк.

⁹⁴ Див. ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 123. – 200 арк.

⁹⁵ Петров В. П. Поселення в Городську (Розвідувальні розкопки 1936 р.) // Трипільська культура. – К., 1940. – Т. I. – С. 339-379.

⁹⁶ Відейко М. Ю. Городськ // Енциклопедія трипільської цивілізації в двох томах / Голова ред. кол. Л. М. Новохатько. – Т. 2. – С. 127-128.

⁹⁷ Див.: НА ІА НАНУ. – Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1938. – 3 арк.; НА ІА НАНУ. – Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1939. – 1-25 арк.

⁹⁸ Відейко М. Ю. Коломийщина I // Енциклопедія трипільської цивілізації. – Т. 2. – С. 237-240.

⁹⁹ Формозов А. А. Русские археологи в период тоталитаризма. Историографические очерки. – М.: «Знак», 2006. – С. 107-108.

¹⁰⁰ НА ІА НАНУ. – Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1939. Лубенська археологічна експедиція 1939 р. – 1-20 арк.

¹⁰¹ Див.: Петров В. П. Поселення в Городську (Розвідувальні розкопки 1936 р.) // Трипільська культура. – К., 1940. – Т. I. – С. 339-379; Петров В. П., Макаревич М. Л. Скифская генеалогическая легенда // Советская археология. – 1963. – №1. – С. 20-31; Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968. – 149 с.; його ж. Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972. – 214 с.; його ж. Походження українського народу. – К., МП: «Фенікс», 1992. – 192 с.

¹⁰² Див.: Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 4; його ж. Слово про В. П. Петрова – видатного українського археолога // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ-Львів: «РАС», 1997. – С. 6; Андреев В. М. Скіфська генеалогічна легенда в інтерпретаціях Віктора Петрова // Південний архів: збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 31-32. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С. 15-29; його ж. Віктор Петров: «скіфський сюжет» інтелектуальної біографії // Український історичний журнал. – 2010. – №2. – С. 190-202.

¹⁰³ НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 8-2. – Спр. 130. – 63 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 131. – 42 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 131а. – 83 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 132. – 45 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 133. – 52 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 134. – 56 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 135. – 23 арк.

¹⁰⁴ Там само. – Ф. 8. – Спр. 1205а. – Арк. 1-2.

¹⁰⁵ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 145. – Арк. 9-11, 12-14.

¹⁰⁶ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 146. – Арк. 2-5; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 146. – Арк. 9-12.

¹⁰⁷ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 147. – Арк. 4-9.

¹⁰⁸ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 148. – Арк. 8-12.

¹⁰⁹ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 149. – Арк. 6-9.

¹¹¹ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 152. – Арк. 3-4.

¹¹² Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 153. – Арк. 6-12.

¹¹³ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 154. – Арк. 7-11.

¹¹⁴ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 155. – Арк. 1-3.

¹¹⁵ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 157. – Арк. 3-6; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 157. – Арк. 12-14.

¹¹⁶ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 160. – Арк. 4-7.

¹¹⁷ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 161. – Арк. 6-9.

¹¹⁸ Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 163. – Арк. 2-3.

¹¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 9.

¹²⁰ В структурі Управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР 3-й відділ був контррозвідувальним і створювався як контррозвідка та для боротьби з ворожими діями в армії та на флоті (див. Окіпнюк В. Розвиток організаційної структури органів державної безпеки СРСР і Радянської України у 1934–1941 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. – С. 295-297).

¹²¹ ЦДАГОУ. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 1.

¹²² Там само. – Арк. 2.

¹²³ 7-е відділення 3-го відділу УДБ НКВС УРСР – для боротьби з білою та внутрішньою контрреволюцією (див. Окіпнюк В. Розвиток організаційної структури органів державної безпеки СРСР і Радянської України у 1934–1941 рр. – С. 297).

¹²⁴ «Двуглавый орел» – чорносотенне антиукраїнське, антисемітське товариство київської студентської молоді. Організація діяла у 1907-1917 рр.

¹²⁵ «Азбука» – таємна антибільшовицька, антиукраїнська розвідувальна організація Білого руху на півдні Росії. Була створена В. Шульгіним у вигляді приватного агентства. У Києві В. Шульгін займався збором та аналізом інформації, організацією відправки білих офіцерів на Дон в армію генерала М. Алексеєва. Організація діяла у 1917-1919 рр.

¹²⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 4-5.

¹²⁷ Там само. – Арк. 8.

¹²⁸ 4-й відділ УДБ НКВС УРСР – секретно-політичний, що з самого початку створення призначався для боротьби з ворожими політичними партіями і антирадянськими елементами (див. Окіпнюк В. Розвиток організаційної структури органів державної безпеки СРСР і Радянської України у 1934–1941 рр. – С. 295, 297).

¹²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 6.

¹³⁰ Див.: Білокінь С. Довкола таємниці // Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.): жертви більшовицького терору. – К.: «Воскресіння», 1992. – С. 3-23 та ін.; Його ж. Масовий терор як засіб

державного управління в УРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К.: ДМП Полімед, 1999. – С. 302; Агеєва В. Поетика парадокса... – С. 38-41.

¹³¹ Агеєва В. Поетика парадокса. – С. 44-45.

¹³² Корогодський Р. На межі... // Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. – К.: Гелікон, 2000. – С. 462.

¹³³ Гуменна Д. Дар Евдотеї. – С. 465.

¹³⁴ Гуменна Д. Дар Евдотеї. – С. 462-463.

¹³⁵ Бабенко В. Українці Башкортостану за чотири століття // Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. Дослідження і документи / [гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Бабенко; відп. ред. Д. Чернієнко; упоряд. Ю. Сіренко, І. Чернієнко, Л. Єфремова, М. Пилипак. – К.: ІМФЕ НАН України; Уфа, 2011. – С. 13.

¹³⁶ Попов П. М. До історії вивчення українського населення Башкирії. Вступна стаття // Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. Дослідження і документи. – С. 47-63.

¹³⁷ Див. Петров В. П. Щоденник експедиційної групи Інститута суспільних наук АН УРСР по темі «Українці в Башкирії» 20.IX.1941 м. Уфа // Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. Дослідження і документи. – С. 439-457.

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ ЦДАМЛМУ. – Ф. 234. – Спр. 176. – Арк. 1.

¹⁴⁰ Попов П. М. До історії вивчення українського населення Башкирії. – С. 59.

¹⁴¹ Див. Від упорядників // Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. Дослідження і документи. – С. 3-8.

¹⁴² Брайчевський М. В. П. Петров (В. Домонтович) // Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. – К.: Гелікон, 2000. – С. 511.